

UDK 808.62-31
Izvorni znanstveni članak
Primljen 7. X. 1998.
Prihvaćen za tisak 2. XI. 1998.

Sanja Brbora-Majstorović
Sveučilišna knjižnica u Splitu
Zagrebačka 3, 21000 Split

NACRT ZA DUBROVAČKI RJEČNIK

Polazeći od činjenice da nema cjelovitog rječnika dubrovačkih riječi, autorica je pokušala osmisliti vlastiti rječnik. U ovom se tekstu govori o izboru korpusa, odabiru leksika, određenju podrijetla riječi, akcentuaciji, te naposljetku strukturi rječničke natuknice.

Premda su dubrovačka književnost i dubrovački idiom poprilično istraživani, koliko mi je poznato, ne postoji cjelovit rječnik dubrovačkih riječi. Uglavnom se sve svodi na tumače nepoznatih, regionalnih riječi u izdanjima dubrovačkih pisaca ili na popise pojedinih riječi u okviru napisa¹ o dubrovačkome leksiku bez potpunije leksikografske obrade. Riječi se, naime, često navode bez akcenta i bez pripadajuće im gramatičke (morfološke) oznake. Osim toga, u većini se slučajeva navode samo posuđenice, prije svega romanizmi, koji se općenito ističu kao osnovna značajka naših priobalnih govora, dok se domaće, hrvatske riječi zanemaruju. U vezi s hrvatskim dijelom leksika, željela bih naglasiti da se i među takvim riječima mogu pronaći mnoge dubrovačke posebnosti. Baš u Dubrovniku postoje ili su se još nedavno mogle čuti mnoge hrvatske riječi koje ili čuvaju starije značenje (recimo, prilog *nâdvor* čuva izvorno, staro značenje imenice *dvôr* 'ono što je pred kućom, vani'), ili

¹ Nešto su obuhvatniji tekstovi Luka Zore »Dubrovačke tuđinke«, *Spomenik* SAN 26, 1895, i »Paljetkovanje« objavljivano u nastavcima u *Radu* JAZU 108 (1892), 110 (1892), 114 (1893), 115 (1893), 138 (1899), 170 (1907). No ipak moramo reći da broj zastupljenih posuđenica u prvome tekstu nije zadovoljavajući, kao što ne mogu zadovoljiti ni navedeni, pretpostavljeni izvori posuđivanja i izvorni oblici nekih riječi. »Paljetkovanja« su pak napisana u težnji da obuhvate što više narodnih, hrvatskih riječi, pa je u njima moguće razabrati i one dubrovačke, no sa stajališta sastavljača dubrovačkoga rječnika ona nisu dostatan izvor. Ovdje možemo spomenuti i popis riječi »Blago« Pera Budmanija u okviru teksta »Dubrovački dijalekt, kako se sad govori«, *Rad* JAZU 65, 1883, a u časopisu *Dubroonik* 1997, br. 1–3, objavljen je napis Tomislava Franušića »Talijanski elementi u dubrovačkim humoristično-satiričnim listovima iz 1925. godine« s popisom dubrovačkih romanizama.

im je značenje drukčije nego u hrvatskome standardu: primjerice, *dòspjet* znači i 'završiti, svršiti'; *spràvit* znači 'spremiti, pripremiti, završiti nešto'; nadalje glagol *vònjat* ima gotovo isključivo pozitivno značenje, koje je potvrđeno i u brojnim izvedenicama *vònjic* 'miris', *vònjača* 'vrsta ruže, *Rosa centifolia*', *navonjicat se* 'namirisati se'; zatim *napràhat se* 'napudrati se', ali i 'našminkati se'. Spomenut ćemo i imenicu *pòsjed* 'sijelo, posjet', koja stoji u izravnoj vezi s glagolom *posjediti*. Isto tako, u dubrovačkom idiomu postoje riječi koje nisu ušle u standard, a bile bi dobre zamjene za neke posuđenice u hrvatskom jeziku, npr. *crèvo(l)ja* 'cipela', *cijèn* 'jeftin' itd., pa bih se založila da ih prihvati i šira komunikacijska praksa. U svakom slučaju, mislim da je krajnje vrijeme da se dubrovačke riječi zabilježe na jednome mjestu, kako bi mlađim generacijama, makar na papiru, ostalo rječničko blago, da parafraziram Iva Vojnovića, *djed(ov)a njihovih*, ili predaka, kako bi se na dubrovačku reklo, *antènata*. Naime, po mojemu istraživanju², provedenu 1995. u Dubrovniku, velika je razlika u poznavanju dubrovačkoga leksika između mlađih i starijih dobnih skupina.

S obzirom na spomenuto, pokušala sam osmisliti cjelovitiji dubrovački rječnik. Svoj sam virtualni rječnik zamislila kao neku vrstu objasnidbenoga rječnika u kojemu bih najprije svim riječima označila naglaske, naznačila vrstu riječi, odnosno imenicama i rod, a glagolima i vid te naposljetku i podrijetlo. Ne bismo mogli govoriti o pravome etimološkom rječniku jer nećemo ići u toliko duboku povijest da svakoj riječi nađemo pravi ishodišni oblik, etimon. Sve ćemo riječi i posuđenice i domaće riječi tretirati jednako. Dakle, za hrvatske riječi bit će naveden praslavenski oblik iz kojega su se razvile, a za posuđenice oblik iz jezika iz kojega su "uvezene". Pritom valja voditi računa o više izvora posuđivanja. Dubrovačke posuđenice uglavnom čine romanizmi. Međutim tu je potrebno razlikovati više slojeva. Najstarije su svakako posuđenice iz starodalmatskoga, poblize njegova raguzejskoga oblika, izumrla romanskog jezika koji se razvio iz vulgarnoga latinитета. Drugo su posuđenice iz živih romanskih jezika, prije svega talijanskoga jezika, gdje je opet moguće razlikovati toskanizme od posuđenica iz mletačkoga ili venecijanskoga dijalekta. Žarko Muljačić ističe i poseban sloj dalmatsko-mletačkih posuđenica.³ Nadalje, u dubrovačkom će se leksiku naći i pokoji galicizam kao uspomena na propast Dubrovačke Republike. Također, osim romanizama, u dubrovačkom je leksiku moguće pronaći i neke germanizme i turcizme, no to su već sasvim marginalne pojave. Glede turcizama usudila bih se reći da ih ima više u hrvatskom standardu nego u dubrovačkome supstan-

² Istraživanjem je obuhvaćen uzorak od 100 ispitanika, podijeljenih u 5 dobnih skupina: do 15 godina, 15–30, 30–45, 45–60, iznad 60 godina.

³ V. Žarko Muljačić, »Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st.«, *Rad JAZU*, 327, 1962.

dardu. Neću reći da baš za sve turcizme u Dubrovniku postoje domaće riječi, ali postoje romanske zamjene koje mi se katkad čine primjernijima od turskih posuđenica, barem kad se o Dubrovniku govori. Primjerice, talijanizam *fontāna* čini mi se boljim od turcizma *česma*, no usput rečeno, za označavanje toga u Dubrovniku je postojala i domaća riječ *točnik*⁴. U svakom slučaju, poznavanje podrijetla riječi vrlo je važno u opisu riječi i određivanju prema dubrovačkoj pojavi hiperjekavizma. Naravno, pronalaženje pravoga izvora posuđivanja nije uvijek baš sasvim jednostavno. Kao prvo, katkad je teško razlikovati slojeve, primjerice, je li riječ toskanizam ili venecijanizam, a s druge je strane postanje nekih riječi sasvim neprozirno ili zamršeno. Naposljetku, riječi ćemo kontekstualizirati, navodeći uvriježene fraze ili pak primjere iz tekstova odakle su preuzete.

No, kao u leksikografskoj praksi općenito, najprije je potrebno definirati korpus na osnovi kojega bismo mogli sastaviti rječnički popis – dakle, odrediti izvore⁵ na koje ćemo se osloniti prilikom izrade rječnika. Pritom, držim da se ne smijemo ograničiti na književne tekstove, već treba posegnuti i za arhivskim spisima⁶, a bilo bi dobro provesti i terensko istraživanje među starijim dubrovačkim pučanstvom, dakako pravim Dubrovčanima, kako bi rječnik bio sveobuhvatniji. Što se tiče književnih izvora, posebnu pozornost treba posvetiti dramskim djelima. Moramo imati na umu da dubrovački pisci uglavnom nisu pisali kako su govorili⁷, a u književnosti se očituje jezična podvojenost koja u Dubrovniku postoji od 16. stoljeća⁸. S jedne strane imamo živi gradski govor koji se vjerno odražava u pisanim dijaloškim vrstama i vrlo osobnim pisanim izričajima (npr. testamentima), a s druge strane književni jezik s naglašenom težnjom prema jezičnoj čistoći i tvorbi neologizama. Vremenski gledano, čini mi se da je dostatno krenuti od 18. stoljeća nadalje. Naime, 18. je stoljeće za Dubrovnik u jezičnom pogledu naročito

⁴ Imenicu *točnik* spominje Ivan Kukuljević Sakcinski, veleći da je rabe Dubrovčani umjesto naziva *česma*. (Podatak iz Ivo Perić *Dubrovačke teme XIX. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997). Inače, nisam čula da se spomenuta riječ i danas upotrebljava.

⁵ Ovdje neću detaljno nabrajati izvore kojima se kanim služiti pri izradi rječnika, već ću ih naznačiti samo okvirmo.

⁶ Za arhivskim spisima pri istraživanju dubrovačkoga idioma posegnuo je Velimir Laznibat (*Govor Dubrovnika u 17. i 18. stoljeću*, Mostar 1996), no zaobišao je leksičku razinu (istina, uz napomenu da se time tek kani pozabaviti).

⁷ Usp. Mirko Deanović, »Zašto dubrovački književnici nisu pisali kako su govorili?«, *Hrvatsko kolo* XVII, 1936, i »Odjeci urbanizma u dubrovačkom govoru«, *Hrvatski jezik* 1938, br. 2–3.

⁸ Kao primjer spomenute jezične podvojenosti dostatno je prelistati *Djela Marina Držića* (prir. Frano Čale, Cekade, Zagreb 1987). Odmah se, naime, može uočiti različitost, recimo, *Držićevih Pjesni* i njegovih komedija.

značajno: od samoga početka djeluje Akademija ispraznijeh⁹, koja okuplja dubrovačke pisce i jezikoslovce zaokupljene brigom za jezik i nastojanjem oko izrade velikoga rječnika, tako da su iz toga razdoblja sačuvani popisi dubrovačkih riječi i izraza. Dubrovačka je Akademija izravno utjecala i na leksiografski rad Ardelija Della Belle, a u istom su stoljeću izašla oba izdanja njegova rječnika¹⁰ u kojemu je zabilježeno i mnogo dubrovačkih riječi. U 18. su stoljeću nastale i frančezarije, dubrovačke preradbe Molièreovih komedija, prvorazredan izvor dubrovačkoga leksika. Nadalje, pripovijetke Mata Vodopića iz 19. stoljeća, te nešto poslije, na razmeđu 19. i 20. stoljeća, dubrovački dramski ciklus Iva Vojnovića¹¹ – također su vrijedan izvor dubrovačkoga leksičkog blaga. Nećemo zaboraviti ni dubrovačka djela živućih pisaca. Međutim, tu katkad valja biti oprezan, jer se može naići i na pogrešan oblik. Recimo, Feđa Šehović rabi pridjev *kapač* ‘sposoban’ kao da nema ženskoga roda ni množinu, pa tako njegova junakinja veli *kapač* mjesto *kapača*¹². Što se starije dubrovačke književnosti tiče, dobro bi bilo imati pri ruci Držićeve komedije, barem kao korektiv u radu, jer neki njegovi stariji oblici mogu poslužiti u objašnjavanju riječi.

Kad smo okvirno definirali korpus, došli smo do drugoga pitanja – koje riječi uvrstiti u rječnik, na osnovi kojega ćemo kriterija riječi proglasiti dubrovačkima. Imamo li pravo nazvati dubrovačkima i riječi koje se prostiru i drugdje duž našega priobalja? Neke su od takvih riječi ušle i u hrvatski rječnik (doduše uz naznaku regionalizam ili arhaizam, a često i značenju različite tome od dubrovačkoga¹³). U svezi s tim, predlažem kriterij učestalosti potvrda, bilo književnih ili govornih. Znači, u rječnik će ući sve riječi, posuđenice i domaće riječi, koje su karakteristične za Dubrovnik i okolice, dakle riječi koje su na neki način obilježile izričaj dubrovačkih pisaca ili se još uvijek mogu čuti u izričajima pravih Dubrovčana. Takva se tendencija može uočiti i u izboru rječi za mnoge dijalektalne rječnike, ponajprije rječnike izvornih govora. Štoviše, u nekima od njih mogu se pronaći sasvim obične

⁹ Među “ispraznijema” naročito su se isticali Đuro Matijašević i Ignjat Đurđević.

¹⁰ Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano-latino-illirico* (prvo izdanje u Mlecima 1728, a drugo u Dubrovniku 1785). Rječnik prije svega može poslužiti kao izvor domaćih dubrovačkih riječi.

¹¹ Naziv preuzet iz Vlatko Pavletić, *Drame Iva Vojnovića*, Školska knjiga, Zagreb 1962, 19.

¹² V. Feđa Šehović, »Kad sunce zađe«, *Mogućnosti* 1996, br. 10–12. (Primjerice, *Lora*: (...) *Sikuro nisi ovoliko od mene očekivala, ma kapač sam te još više iznenadit.*, str. 127, ili pak *Jozo*: ...*Kad nismo kapač podnijeti istinu o sebi...*).

¹³ Primjerice u *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (Novi Liber, Zagreb, 1991) natuknica *đardin* objašnjava se kao »kultiviran gradski vrt za odmor u primorskim mjestima; perivoj, park«, što je istovjetno, recimo, splitskom ili šibenskom značenju, dok se u Dubrovniku, naprotiv, spomenutom imenicom označava kultiviran vrt, dvorište uz (privatnu) kuću ili ljetnikovac.

standardne i općeprihvaćene riječi samo ako se na tom području govore. Ipak, s obzirom na to da govorimo o rječniku dubrovačkoga, idioma s vrlo bogatom književnošću i inim pisanim spomenicima, ne možemo ga temeljiti isključivo na načelima sastavljanja rječnika izvornih govora. Zato je potrebno uvesti i komponentu razlikovnosti: u rječnik će ući ponajprije one riječi koje dubrovački idiom razlikuju od hrvatskoga standarda. Predviđeno je da, osim apelativa, u rječnik uđu i osobna imena i toponimi tipični za dubrovačko područje.

Što se akcentuacije tiče, naglasci će biti zabilježeni prema današnjem načinu naglašavanja. Iako moramo spomenuti kako se naglasni sustav s vremenom promijenio, potpuno se štokavizirao. Nekim se riječima promijenila kvantiteta akcenta, a drugima kvaliteta. U Dubrovniku je, naime, nakada prevladavao dugouzlazni naglasak (svojevrstan dubrovački akut), koji, recimo, još uvijek možemo čuti gdje god u okolici. Spomenut ćemo nekoliko primjera: *káfa* – *káfa*, *Cávtat* – *Cávtat*, *kaćúo* – *kàćúo*. Poseban je problem kako naglasiti riječi koje su zabilježene samo u pisanu obliku, bez označenoga naglaska ili koje su pak u različitim izvorima drukčije naglašavane; recimo *držānstvo* i *držánstvo*, *lòtrójstvo* i *lotrójstvo* itd.

Naposlijetku, navest ću nekoliko primjera iz (budućega) dubrovačkog rječnika, uz napomenu da sam dosad sustavnije obradila Vojnovićev dubrovački leksik.¹⁴

feràlić – dem. im. *fērō*; (*pak ražežu svoj mali feralić...*, Vojnović¹⁵)

fērō, **-ála** – im. m. r. svjetiljka, fenjer; prema tal. *ferale*; (*Uduni fero u stali prije nego zaspiš!*, Vojnović)

luk(i)jèrnār, **-ára** – im. m. r., svijećnjak na ulje; stdalm. od lat. *lucerna* (*...na desnu tavinu, a na njemu lukjerner.*, Vojnović)

nàpengan, **-a**, **-o** – pridj. od gl. *napèngat*, obojen, naslikan

napèngat – svrš. gl. (: nesvrš. *pèngat*), obojiti, naslikati; *na+pengat* < stdalm. od lat. *pingere* (*Nema dva godišta da sam ih do napengat...*, Vojnović)

pósjed – im. m. r., posjet, sijelo; od gl. *posjéditi*; tvorba: *po+sjediti* (< psl. **sěděti*); (*Došla je gospođa na posjed*, Vojnović, a u njegovo je vrijeme bila česta i sintagma *kāmara od pòsjeda* = primaća soba)

Ukratko, rječnička natuknica treba sadržavati akcentuiranu dubrovačku riječ (potvrđenu u korpusu ili pak u govoru pravih Dubrovačana): imenice treba navesti u nominativu jednine (a navest ćemo i genitivni nastavak radi li

¹⁴ U mojemu magistarskom radu *Obilježja dubrovačkoga narječja u Vojnovićevim dramama i danas* postoji »Rječnik« Vojnovićevih dubrovačkih riječi.

¹⁵ Svi su primjeri preuzeti iz izdanja: Ivo Vojnović, *Noć smrznutog cvijeća* (prir. Luko Paljetak), Mladinska knjiga, Zagreb 1994.

se o kakvim sklonidbenima posebnostima), pridjeve u nominativnom obliku muškoga roda, s oznakama nastavaka za ženski i srednji, a glagole u infinitivu (uz napomenu da je u Dubrovniku uobičajen kraći infinitivni nastavak: *-t, -ć*). Nadalje treba slijediti morfološka odrednica (oznaka vrste riječi), te potom značenje iskazano standardnim jezikom; zatim oblik iz koje se riječ razvila ili izvorna riječ iz jezika odakle je preuzeta (za posuđenice)¹⁶; a na posljetku navest ćemo i primjer, sintagmu ili rečenicu u kojoj se spomenuta riječ pojavljuje.

A draft for the Ragusan dictionary

Summary

This paper discusses the methods and problems of making a dictionary of the Ragusan idiom. Though the dialectal characteristics of Dubrovnik are well explored, there is no Ragusan dictionary. So the author tries to conceive a dictionary of her own. According to her, the Ragusan dictionary has to be based especially on the corpus of plays and archival materials (testaments) – from the 18th century up to the present; the dictionary has to include all the words found in the corpus or in every-day speech in Dubrovnik (by native speakers) which are different with respect to standard Croatian words. All the lexical items will be accentuated according to contemporary accentuation. Also the origin of each lexical item will be traced, and finally almost every word will be put into context.

Ključne riječi: dubrovački govor, rječnik, hrvatski jezik

Key words: Dubrovnik (Ragusan) idiom, dictionary, Croatian

¹⁶ Osim literature navedene u bilješkama uz tekst, koristila sam se i rječnicima Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, JAZU, Zagreb 1971, i Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb 1993.